

Elżbieta Kornacka-Skwara
Zakład Psychologii, WSP Częstochowa

Wybrane aspekty funkcjonowania systemu rodzinnego

Celem tej pracy, o charakterze teoretycznym, jest przedstawienie niektórych aspektów funkcjonowania rodziny jako systemu. Na początku zostanie zaprezentowany krótki rys historyczny podejść do badania rodziny, następnie skoncentruję się na przedstawieniu najbardziej aktualnego podejścia - systemowego. Wyjaśnione zostaną podstawowe jego pojęcia oraz podana będzie charakterystyka najważniejszych cech systemu rodzinnego. Ta część pracy stanowić będzie płaszczyznę, na której można rozpatrywać funkcje rodziny i jej znaczenie.

Rodzina w ujęciu systemowym

Początkowo rodzina rozpatrywana była jako środowisko wychowawcze i analizowano wpływ rodziców na dzieci, biorąc pod uwagę głównie jeden kierunek oddziaływania. Z czasem przedmiotem badań stały się relacje rodzinne, w których oddziaływanie jest wzajemne zarówno między mężem a żoną, jak i rodzicami a dziećmi.

Od czasu klasycznych prac Freuda i jego współpracowników, którego prowokujące myśli zapoczątkowały badania nad różnorodnymi aspektami rodziny oraz odkryć na gruncie nauk społecznych m.in. Codey'a, który zwrócił uwagę na rodzinę jako grupę pierwotną, wywierającą ważny wpływ na rozwój osobowości dzieci, rodzina stała się przedmiotem wielorakich eksploracji. Freudowski udratyzowany obraz rodziny, w której rodzice są wrogami w stosunku do dzieci i w najlepszym przypadku mogą żyć razem w niełatwym dla siebie rozejmnie, zszedł na plan dalszy. Zmienił go częściowo uczniowie mistrza np. A. Adler, a już zupełnie od tego modelu stosunków odeszli Horney i Fromm, ukazując rolę stosunków społecznych i przeżyć powstających na tle współdziałania ludzi ze sobą.

Rodzinę coraz częściej pojmuje się jako interpersonalny system stosunków, często stosunków dwójkowych jak to ujmują Bossard i Boll (1948), i ich zdaniem jest on najlepszym modelem wewnątrzrodzinnej organizacji (Rembowski, 1976, s. 96).

Twórcą teorii systemów był w latach 70-tych Ludwig Von Bertalanffy i przewidział jej zastosowanie w naukach społecznych, określając system jako zbiór przedmiotów wraz ze stosunkami zachodzącymi między nimi oraz ich atrybutami (Braun-Gałkowska, 1991, s. 6).

Teoria systemów zastosowana została w psychologii do badań nad rodziną. Rodzina to system, w którym można wyróżnić podsystemy i każdy członek rodziny może być członkiem różnych podsystemów (np. mąż - żona, matka - córka, itd.). To co się dzieje wewnątrz podsystemu, ma wpływ nie tylko na osoby tworzące go i nie tylko od nich zależy, ale także oddziałuje na innych członków rodziny oraz interakcje w innych podsystemach, a równocześnie jest od nich uzależnione. Zależności te działają na zasadzie sprzężeń zwrotnych i obejmują cały system rodzinny (Braun-Gałkowska, 1991, s. 6).

Znaczenie głównych pojęć koncepcji systemowej

Według G. Salema (Braun-Gałkowska, 1992, s. 14), najważniejsze dla scharakteryzowania koncepcji systemowej są trzy pojęcia: całościowość, cyrkularność i ekwifinalizm.

Całościowość oznacza, że system jest czymś więcej niż sumą części. Zachowanie się grupy ujawnia właściwości, których nie mają różne jednostki do niej należące, jeżeli rozważa się je osobno. Całości systemu nie można scharakteryzować przez dodanie cech jego elementów ani przez sumę interakcji między elementami, ale przez ich wzajemny układ.

Cyrkularność charakteryzuje sposób, w jaki dokonują się interakcje. Relacje między elementami nigdy nie są jednostronne. Jeżeli A wpływa na B, to B również wpływa na A. Reakcje nie są więc linearne ale cyrkularne. Ten model funkcjonowania nie ogranicza się do interakcji w diadach, lecz charakteryzuje funkcjonowanie w bardziej złożonych łańcuchach i nie ważne jest to, które ogniwo oddziało jako pierwsze, lecz to, które zareagowało na to oddziaływanie, ponieważ w systemie interakcje działają na zasadzie sprzężenia zwrotnego.

Ekwifinalizm oznacza, że te same skutki mogą być wywoływane przez różne przyczyny, czyli zmiany obserwowane w systemie otwartym nie są zdeterminowane jedynie warunkami początkowymi systemu, lecz również przez strukturę systemu i naturę samych procesów zmian.

Cechy systemu rodzinnego

Według Radochońskiego rodzina to system psychospołeczny: nie zbiór jednostek, lecz integralna, autonomiczna całość z jej strukturą, procesami, rolami. Rodzina charakteryzuje się następującymi właściwościami:

- posiada granice. W przypadku rodziny można wyodrębnić wiele różnych granic w zależności od przyjętego kryterium. Określone granice mogą mieć różne podsystemy i nadsystemy. Granice różnią się też stopniem abstrakcji. Na najbardziej konkretnym poziomie granicami mogą być drzwi, ściany; na poziomie abstrakcyjnym mogą to być prawidłowości regulujące:
 - a) przepływ informacji,
 - b) rodzaj aktywności
 - c) dostęp do określonych osób lub przedmiotów w sposób, który włącza lub wyklucza członków określonego podsystemu.

Granice ulegają ciągłym zmianom. Między podsystemami granice zapewniają to, iż różne funkcje i rodzaje aktywności w obrębie rodziny będą wykonywane przez tych jej członków, którzy są do tego najbardziej predysponowani;

- cechuje ją hierarchiczna organizacja. Oznacza to, że rodzina składa się z mniejszych jednostek strukturalnych, czyli podsystemów, sama zaś stanowi komponent większej całości, czyli nadsystemu. Te same osoby mogą wchodzić w skład różnych podsystemów. Minuchin (1975) wyróżnia dwa szczególne rodzaje podsystemów: przymierza i koalicje. W przymierzach granice są elastyczne i członkowie nie kierują związku przeciw trzeciej osobie, a jego celem jest realizacja jakiegoś zadania. Koalicja jest strukturą sztywną, skierowaną przeciw innemu członkowi rodziny. Granice są nieelastyczne, zatarte między pokoleniami;
- znajduje się w dynamicznej równowadze. Ciągłe zmieniająca się interakcja sił zaburzających i przywracających równowagę w organizmie oraz wzajemne oddziaływanie tych sił, tworzy określony układ, który jest stanem dynamicznej równowagi. Rodzina znajduje się również w ciągłym ruchu, aby utrzymać równowagę określoną wyznaczonymi standardami. Ruchy wykonywane przez jednego z członków rodziny, przywracające równowagę, jednocześnie zaburzają równowagę u innych, a także w całym systemie, co powoduje, iż wymagają odpowiedniej korekty;
- mają w niej miejsce procesy komunikacji. Jednym z głównych czynników regulacyjnych wpływających na kształt granic i podsystemów, jest proces komunikowania się w rodzinie. Oprócz słów wartość komunikacyjną mają również: gesty, postawa, ruchy całego ciała, wyraz twarzy, barwa głosu itd. Wszystkie komunikaty składają się z dwóch podstawowych komponentów:
 1. treść czyli informacja, którą nadawca chce przekazać - jest to bardziej oczywisty aspekt komunikatu,
 2. zamierzony wpływ, jaki nadawca chciałby wywrzeć na zachowanie się odbiorcy - jest to bardziej subtelny aspekt. Każdy komunikat wpływa w pewnym stopniu na relację istniejącą pomiędzy nadawcą a odbiorcą, jak również znajduje się pod wpływem tej relacji. Im wyraźniejszy jest komunikat, tym mniej miejsca zostaje na ewentualne nieporozumienia. Gdy zaś intencja zawarta w pytaniu lub stwierdzeniu jest ukryta lub dwuznaczna, może to doprowadzić do poważnych nieporozumień interpersonalnych. Są różne postacie patologii komunikacyjnej, np. przekazy niepełne (wywołują niezrozumienia), przekazy sprzeczne (paradoksalne), „brak potwierdzenia”, gdzie odbiorca ani nie akceptuje, ani nie odrzuca przekazu nadawcy, a raczej podważa jego słuszność. Wymienione postacie patologii komunikacyjnej prowadzą do rozwoju poczucia ambiwalencji i niepewności w rodzinie, a w dalszej konsekwencji mogą przyczynić się do zaburzenia zachowania. Ich obecność jest zwykle dowodem istnienia poważnych zaburzeń w systemie rodzinnym;
- zawiera ogromną różnorodność ról rodzinnych. Role te są trwałe i mniej świadome. Tu istnieje dość wyraźny związek między naszym wyobrażeniem o sobie a rzeczywiście pełnioną funkcją w rodzinie. Wynikają z tego poważne konsekwencje:
 - w życiu pozarodzinnym, stosunkowo łatwo jest wejść lub wyjść z określonej roli,
 - w systemie rodzinnym wszelka próba zmiany roli jest bardzo trudna do przeprowadzenia.Można wyodrębnić pewne typy ról: „dziecko infantylne”, „dziecko rodzicielskie” czy „koziół ofiarny”. W ostatniej roli dziecko staje się przedmiotem oskarżeń i obwinień ze strony innych, co prowadzi do rozładowania napięcia związanego z problemami istniejącymi w systemie rodzinnym. Jednym z wariantów tej roli jest rola osoby chorej (rodzina postrzega go nie jako „złego”, ale jako „chorego”).

– posiada zdolność reprodukcji, będącą podstawą jej trwania w czasie (Radochoński, 1986, s. 13-22).

W systemie rodzinnym wszystkie relacje są od siebie zależne i nawzajem uwarunkowane. Członkowie rodziny oddziałują na siebie na zasadzie sprzężeń zwrotnych, w których zachowanie osób wzmacnia się wzajemnie (Braun-Gałkowska, 1992, s. 15). Dlatego też, np. w terapii systemowej zakłada się pracę ze wszystkimi członkami rodziny. Problem pacjenta traktowany jest zawsze jako problem interpersonalny, a zaburzenie jednostki, uważane jest za przejaw zaburzenia całego systemu (Braun-Gałkowska, 1984/85, s. 358).

Współczesne podejście do badań nad rodziną charakteryzuje się zarówno analizą interakcji jej członków, jak i traktowaniem jednostki jako uczestnika grupy rodzinnej. Takie podejście pozwala badać rodzinę jako strukturę dynamiczną w różnych sytuacjach jej życia (Tomza, 1988, s. 40).

Funkcje rodziny

Rodzina ma do spełnienia określone funkcje. W literaturze spotyka się różne podziały, np.:

- funkcja usługowo-opiekuńcza,
- funkcja socjalizująca,
- funkcja psychohygieniczna,
- funkcja biologiczno-prokreacyjna,

(Bulla, Haneczek, 1983, s. 50). Jarosz (1979, s. 55) podaje: „Rodzina stanowi grupę społeczną o cechach osobliwych. Realizuje potrzeby jednostek i szerszych zbiorowości przez wykonywanie określonych funkcji:

- prokreacyjnej
- społeczno-kulturowej i socjalizacyjno-kontrolnej,
- ekonomiczno-społecznej i bytowo-opiekuńczej,
- zaspokajania potrzeb materialnych”.

Gdy zaś mówimy o obowiązkach rodziców w stosunku do dziecka, wymieniamy dwie funkcje: f. opiekuńczą - polegającą na zaspokojeniu podstawowych fizycznych i psychicznych potrzeb dziecka oraz f. wychowawczą - polegającą na przekazaniu dziecku wzorów postępowania i ukazywaniu mu nadrzędnych wartości życia (Skórzyńska, 1990, s. 96).

Szczególnym zagrożeniem są rodziny patologiczne, gdzie współwystępują: rozbitcie rodziny, konflikty między jej członkami, popełnianie przestępstw, różnorodnej przemocy. Więzy między jej członkami są przeważnie osłabione, dzieci zaniedbane a często też odrzucone, stosowana jest wobec nich przemoc fizyczna. A przecież w samej istocie rodziny - wspólnoty opartej na więzach krwi - tkwi element bliskości silniejszy niż w jakichkolwiek innych środowiskach; jeśli ona zaniknie, człowiek utraci zwykle niezbędne mu do normalnego rozwoju, poczucie bezpieczeństwa, a nierzadko też poczucie własnej wartości (Raczkowska, 1988, s. 141). Zwracając uwagę na patogeniczne działanie środowiska rodzinnego, Janosz (1979, 1987) wymienia się między innymi:

- złe pożycie rodziców,
- nadmierną surowość rodziców nie aprobowaną przez dziecko,
- izolację od rówieśników (niekonsekwentną: raz jako wyraz troski, raz jako surowa kara),

- brak opieki i pomocy wychowawczej, a z drugiej strony zrzucenie odpowiedzialności za postępowanie dziecka na niego samego,
- zakłóconą strukturę rodziny

Wadliwie ukształtowane środowisko rodzinne może stać się przyczyną wykolejenia młodzieży: np. relacje rodzinne w rodzinach młodocianych przestępców charakteryzowały się większą konfliktowością (Tyszka, 1976, s. 20).

W wypełnianiu swoich funkcji rodzina nie może być zastąpiona przez żadną inną grupę. Wszystkie zakłócenia, jakie mogą powstać w rodzinie, są szczególnie groźne dla psychiki dziecka. Ziemska (1973, s. 27) stwierdza, że zaspokojenie potrzeby życzliwości, ciepła i miłości stymuluje rozwój dziecka. Oszczędzanie dziecku lęków i zaburzeń emocjonalnych sprzyja prawidłowemu rozwojowi umysłowemu i społecznemu.

Znaczenie rodziny

Rodzinę współczesną określa się jako partnerską, w której stosunki między rodzicami a dziećmi powinna cechować koleżeńskość i bezpośredniość. Często jednak rodzice nie potrafią dotrzeć do przeżyć swoich dzieci i poznać nękające ich problemy. Istotne są jasne zasady, wartości i granice, które powinny być przyjęte przez wszystkich członków rodziny.

Rodzina jest podstawową grupą społeczną wpływającą na ukształtowanie osobowości jej członków i ich zachowania w określonych warunkach społecznych. Stosunki między członkami rodziny są bezpośrednie, bliskie, intymne, o dużym ładunku emocjonalności. Jednocześnie jest podstawową instytucją zaspokajającą potrzeby jej uczestników (Jarosz, 1979, s. 50; Maciaszkowa, 1980, s. 30). Według J. Rembowskiego (1986, s. 13), rodzina jest to mała i pierwotna grupa, o swoistej organizacji i o określonym układzie ról między poszczególnymi członkami, związana wzajemną odpowiedzialnością moralną, świadoma własnej odrębności, mająca własne tradycje i przyzwyczajenia, zespolona miłością i akceptującą się nawzajem.

Rodzina różni się od innych rodzajów grup. Życie rodzinne toczy się w domu i koncentruje się wokół jedzenia, spania, wychowywania dzieci, wypoczynku. Interakcje w rodzinie charakteryzują się szczególnym brakiem formalności i prawie w ogóle nie ma tu samoprezentacji, mało jest powściągnięć przy wyrażaniu uczuć (Argyle, 1991, s. 37).

Rodzina jest miejscem podwójnych narodzin człowieka: biologicznych i kulturowych. Narodziny kulturowe są ważniejsze; jest to uczenie istoty ludzkiej człowieczeństwa, norm, wzorów i wartości. Narodziny duchowe są trudne, są procesem, który kończy się dopiero w chwili śmierci człowieka. Proces ten najintensywniejszy jest w dzieciństwie i młodości, a wartość jego zależy od rodziców. Tylko w atmosferze trwałej więzi rodzinnej jednostka uczy się niezależności, kształtuje własną autonomię (Tomza, 1988, s. 41).

Rodzina pozostaje dla ogromnej większości dorosłych i dzieci podstawowym zespołem wspólnoty i życia, jest to wspólnota głównie emocjonalna, w której podczas wszystkich lat życia nastąpiło wzajemne wyrównanie poglądów i ocen. Ludzie kontaktują się tu ze sobą całą osobowością, odprężają się. Daje ona możliwość odzyskania równowagi, utrzymania integracji osobowości (Maciaszkowa, 1987, s. 36). Jeśli rodzice nie zaspokajają podstawowych potrzeb dziecka - potrzeby miłości, akceptacji, przynależności i bezpieczeństwa, to zgodnie z koncepcją Bandury frustracja tych potrzeb rodzi w dziecku agresję; agresja ta może być również wynikiem procesu uczenia się przez naśladownictwo - np. skutek stosowania kar cielesnych (Lachowska, 1986, s. 28).

Maurice Porot pisze, że ognisko rodzinne daruje dziecku dwie zasadnicze wartości: bezpieczeństwo i solidarność - wzajemne wspieranie się, współdziałanie i współodpowiedzialność (Porot, 1971, s. 26).

Zakończenie

Do powstania więzów emocjonalnych w rodzinie doprowadza wzajemne obcowanie, wzajemność związków uczuciowych pomiędzy poszczególnymi członkami rodziny. Wchodzą tu w grę stosunki między małżonkami, między rodzicami a dziećmi oraz między samymi dziećmi (Bolechowska, 1983, s. 37). Wszystkie kontakty w rodzinie są wzajemnie powiązane, podobnie jak wszystkie funkcje, które ma do spełnienia są od siebie zależne. Stąd też badając rodzinę bądź pomagając rodzinie powinniśmy objąć swoją uwagę wszystkich jej członków, ponieważ każdy jest podmiotem zachodzących tam relacji.

Bibliografia

- Agryle, M. (1968). *Psychologia stosunków międzyludzkich*. Warszawa: PWN.
- Bolechowska, M., Krawczyk, E. (1983). Wybrane problemy rozwoju emocjonalnego 6-cioletków z rodzin rozbitych. [w:] Bolechowska M. (Red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii rodziny*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Braun-Gałkowska, M. (1991). *Metody badania systemu rodzinnego*. Lublin: RW KUL.
- Braun-Gałkowska, M. (1987). Patologia i terapia postaw rodzinnych. [w:] *Wykłady z psychologii w KUL w roku akad. 1984/85*. Lublin: RW KUL, 343-360.
- Braun-Gałkowska, M. (1991). Rodziny osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa. [w:] Tyszka Z. (Red.), *Stan i przeobrażenia współczesnych rodzin polskich*. Poznań: UAM.
- Braun-Gałkowska, M. (1992). *Psychologiczna analiza systemów rodzinnych osób zadowolonych i niezadowolonych z małżeństwa*. Lublin: TN KUL.
- Bulla, B., Haneczek, M. (1983). Rozumienie funkcji członków rodziny przez dzieci. [w:] Bolechowska, M. (Red.), *Wybrane zagadnienia z psychologii rodziny*. Katowice: Uniwersytet Śląski.
- Jarosz, M. (1987). *Dezorganizacja w rodzinie i społeczeństwie*. Warszawa: PWN.
- Jarosz, M. (1979). *Problemy dezorganizacji rodziny*. Warszawa: PWN.
- Kukołowicz, T., Magolan, M., Bulińska, A. (1984). Czynniki modyfikujące postawy rodzicielskie. [w:] Kukołowicz T. (Red.), *Z badań nad rodziną*. Lublin: RW KUL.
- Lachowska, B. (1986). Techniki wychowawcze stosowane przez rodziców a obraz własnego „Ja” u dzieci. *Problemy Rodziny*, 2, 22-28.
- Maciaszkowa, J. (1980). *O współżyciu w rodzinie*. Warszawa: NK.
- Maciaszkowa, J. (1987). Rodzina jako wspólnota emocjonalna. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 2, 34-41.
- Porot, M. (1971). *L'enfant et les relations familiales*. Paris: PUF.
- Raczkowska, J. (1988). Zaburzenia w funkcjonowaniu rodziny. *Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze*, 5, 130-146.
- Radochoński, M. (1986). Rodzina jako system psychospołeczny. *Problemy Rodziny*, 5, 13-21.
- Rembowski, J. (1976). Stosunki wewnątrzrodzinne w przekroju trzech środowisk. [w:] Tyszka, Z. (Red.), *Współczesne rodziny polskie w świetle aktualnych badań*. Poznań: UAM.

- Rembowski, J. (1972). *Więzi uczuciowe w rodzinie. Studium psychologiczne*. Warszawa: PWN.
- Skórzyńska, Z. (1990). *Psychologia dla rodziców*. Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne.
- Tomza, E. (1988). Rodzina jako system interakcji. *Problemy Rodziny*, 3, 39-46.
- Tyszka, Z. (1976). Badania instytutu socjologii UAM dotyczące rodzinnych uwarunkowań przestępczości. [w:] Tyszka, Z. (Red.), *Współczesne rodziny polskie w świetle aktualnych badań*. Poznań: UAM.
- Ziemska, M. (1973). Problemy pomocy wychowawczej rodziców. *Problemy Rodziny*, 2, 8-11.

Elżbieta Kornacka-Skwara
Zakład Psychologii, WSP Częstochowa

Selected Aspects of Functioning of a Family System

Summary

The paper presents certain aspects of functioning of a family as a system. It concentrates on presenting the most up-to-date attitude - the systemic one. The authoress explains basic meaning of the concept and presents characteristics of the most important features of a family system. Functions of a family and its meaning are discussed in that context. The paper shows that all contacts within a family are interrelated, likewise all the functions a family is expected to fulfill are interdependent.